

**СОЦІАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ДРІБНОЇ ШЛЯХТИ У ГАЛИЧИНІ
(КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.)**

Незважаючи на інтенсивний розвиток етнологічної та історичної наук, на широкий підбір тем дослідження, таке явище, як розвиток дрібної галицької шляхти досі залишається поза увагою науковців. Проте ця суспільна верства Галичини XIX ст. є цікавим і на сьогодні маловивченим феноменом нашої історії. Цим і зумовлюється завдання даної статті: на тлі суспільно-політичних подій кінця XVIII – початку XX ст. прослідкувати еволюцію та збереження в краї своєрідного замкнутого соціального прошарку дрібної шляхти.

Ще в XIX ст. І.Франко писав: “Поки що спеціальних вислідів історичних про тату шляхту нема, і ми не знаємо, де, за що і звідки взялася та шляхта по наших селах...” [29, с.180]. З того часу минуло більше як століття, але ситуація з дослідженням даної теми майже не змінилася. Українські та польські дослідники XIX – початку XX ст. (Я. Головацький [16], В.Завадзький [37], М.Зубрицький [20; 21], В.Лозінський [32], В.Площанський [26], І.Франко [29] та ін.) у більшій чи меншій мірі з різних боків висвітлювали дрібну галицьку шляхту в своїх працях. Радянськими істориками, окрім деяких (М.Герасименко [15], Ю.Гошко [18]), ця проблема не розроблялася. Серед доробку діаспорних науковців цінним є дослідження з історії шляхетських сіл І.Кузича-Березовського [25].

Поряд із тим польські дослідники міжвоєнного періоду і сьогодення (П.Домбковський [31], В.Пульнарівич [33; 34], К.Слюсарек [36]) зробили поки що найбільший вклад у вивчення дрібної шляхти, в тому числі в Галичині. Слід віддати належне сучасному вченому К.Слюсареку, який здійснив досить повне дослідження історії цього соціального прошарку в XIX ст., склав карту його розселення в Галичині. Проте в усіх працях дослідників Польщі провідною є ідея “рутенізації” дрібної польської шляхти під впливом українців Галичини. Хоча відомо, що процес асиміляції завжди проходить у бік пануючого етносу (для українців на галицьких землях це були поляки), наприклад, ополячення української знаті. Чому ж тоді, на думку наших сусідів, польська дрібношляхетська верства українізувалася?

Проблема дрібної шляхти в сучасній українській історичній науці почала розроблятися в останні десятиріччя XX ст. Дослідники Г.Горинь [17] та Р.Кирчів [22] лише епізодично, в контексті своїх досліджень висвітлюють становище та побут цієї шляхти. На сьогодні немає жодної

праці, де комплексно було досліджено дрібну українську шляхту в Галичині як окремих соціальний прошарок зі своїми звичаями і традиціями. Тому у даній статті зроблено спробу показати становище цієї шляхти в контексті подій, що відбувалися після входження Галичини до складу Австрійської імперії.

Дрібна малоземельна шляхта, що проживала відрубними компактними поселеннями або разом з іншими селянами в Галичині в кінці XVIII – на поч. XX ст., у науковій та художній літературі визначається як “ходачкова” (“chodaczkowa”), “чиншова”, “околишня”, “загородова” (“zagrodowa”), “зачумінкова” (“zasciankowa”), “загонова” (“zagonowa”). Цей соціальний прошарок був поширений не тільки в Галичині, а й по всій Україні. Зокрема, дрібну шляхту Київської та Волинської губерній у свій час досліджував В. Антонович [13]; її еволюція детально висвітлена у ґрунтовному дослідженні Н. Яковенко “Українська шляхта в кінці XIV – до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)” [30].

Про походження малоземельної шляхти й досі в науковій літературі точаться суперечки. Польські дослідники в більшості вважають її прийшлим елементом на галицьких землях. Один з учених міжвоєнного періоду В. Пульнарівч писав: “З захопленням Червоної Русі за короля Казимира Великого розгорнулася тут колонізація польського рицарства, колонізація військова для забезпечення південного та східного кордонів польської держави. З тих колонізаторів походить сьогоднішня шляхта загородова, яка у великій кількості осіла на Прикарпатті та східній Малопольщі” [33, s. 17-18]. На думку радянських та сучасних українських істориків, дрібна шляхта в Галичині походить від нащадків бояр, княжих слуг, військових поселенців іде за часів Галицького князівства, які були наділені окремими привілеями та землею і виконували охоронні та адміністративні функції [18, с. 77; 19, с. 368-369]. В. Кобільник обґрунтував цю теорію наявністю значної кількості городищ та військових поселень княжої доби на території між Дрогобичем і Самбором [23, с. 6]. Родовід їхній виводять із двох гербових груп Сас і Корчак. У період Речі Посполитої дрібна шляхта зберігала свої права: не відробляла панщину та деякі інші повинності, володіла землею і мала право голосу у місцевих сеймиках, хоча за матеріальним становищем вона нічим не відрізнялася від селян.

Після переходу Галичини в 1772 р. під владу Австрійської монархії уряд постановив представникам шляхетського стану підтвердити своє шляхетство. Цісарським патентом від 3 липня 1775 р. уся шляхта була поділена на дві групи: до першої належали князі та графи, до другої – нижчі прошарки шляхетського стану, в тому числі і дрібна шляхта. Для

надання декретів про шляхетство або легітимацій спочатку створили спеціальну т.зв. Комісію магнатів. У 1782 р. її функції було передано гродським і земським судам, які перейшли у спадщину від Речі Посполитої. Після ліквідації цих судів (остаточно у 1788 р.) справами шляхти займався Становий відділ (Collegium Statum), організований у 1782 р. Із 1861 р. його компетенції перебрав Крайовий відділ, який діяв до 1920 р. [27, с.141]. Щоб підтвердити належність до привілейованого стану, шляхтичам потрібно було подати документи про надання шляхетства їхнім предкам польськими королями. З часом за такі приймалися і записи в документах гродських та земських судів, а також свідчення не менше як чотирьох магнатів. Усі докази про шляхетське походження вносилися до спеціальних “Книг шляхти”, на основі яких у 1857 р. у Львові вийшло видання “Реєстр галицької та буковинської шляхти” (“Rozzet szlachty galicyjskiej i bukowinskiej”) [12]. Нащадки галицької шляхти продовжували підтверджувати своє походження навіть на початку XX ст., про що свідчать документи 165 фонду Центрального державного історичного архіву України у Львові (Крайовий комітет у Львові (1861-1920 рр.)) [1].

У процесі легітимації брала участь і дрібна шляхта. Однак потрібні для подання документи важко було відшукати і не в усіх вони були. Через те підтвердження отримала в більшості шляхта, яка мешкала в основному у великих компактних шляхетських поселеннях, таких, як Березів, Бачиня, Чайковичі, Драгомирчани, Грабовець, Явора, Ільник, Кульчиці та інші [36, s.115]. Зокрема, “Rozzet szlachty galicyjskiej i bukowinskiej” подає 351 особу з прізвищем Білінський (Bilinski), з них 20 походили із с. Білина Велика [12, s.16-22]. Таким чином, процес легітимації засвідчив існування в XIX ст. на галицьких землях, до певної міри умовного, соціального прошарку дрібної шляхти.

Як уже зазначалося, ареали розселення представників даної верстви в Галичині детально визначені польським дослідником К.Слюсареком і є, на нашу думку, прийнятними. До найбільших районів концентрації шляхетського прошарку належали чортківсько-подільський, самбірський, станіславсько-коломийський, а також бережанський та сяноцький [36, s.111-112]. Зокрема, в чортківсько-подільському районі поселення шляхти були в Чорткові, Купчинцях, Могильниці, Варваринцях, Теробовлі, Романівці. Найбільшим за кількістю шляхти був самбірський ареал, де нараховувалося близько 60 шляхетських поселень. До них належали Білина Велика, Ільник, Явора, Комарники, Матків, Сілець, Верхнє Висоцьке та інші. У станіславсько-коломийському районі центрами найбільшого скупчення шляхти були Верхній та Нижній Березови, Обертин, Стецева. Крім того, у стрийській окрузі знаходилися два

великі шляхетські села Корчин та Крушельниця [31, с.3]. Огляд архівних рукописних матеріалів та історико-етнографічної, довідкової літератури дозволяє нам доповнити список шляхетських поселень. До них відносилися Витвиця [26, с.70], Креховичі [6, арк.4-22], Верхній Струтинь [14, с.332], Бережниця Пляхетська [2, арк.33-34], Хотимир [16, с.26], Голинь, Гошів, Стушниця [35, с.22-32], Гординя [10, с.58], Винники [5, арк.1-49], Мпанець [21, с.152], Пагуєвичі, Ясениця Сільна [29, с.182-185], Криниця, Улично Долишне [28, с.283,427], Терло, Топільниця [7, арк.5].

Проте і цей перелік залишається далеко не повним. Місць проживання шляхти було набагато більше. Генетична пов'язаність між назвами сіл та широко розповсюдженими найменуваннями шляхетських родів уточнює місцезнаходження, а можливо, і походження дрібної шляхти. Наприклад, Бережниця (Бережницькі), Чайковичі (Чайковські), Кульчиці (Кульчицькі), Висоцьке (Височанські), Зубриця (Зубрицькі), Ільник (Ільницькі), Комарники (Комарницькі) і т.д. Однак це не означає, що в тому чи іншому селі проживали представники тільки одного роду. Зокрема, в 1846 р. у с. Комарники мешкали Ільницькі, Височанські, Яворські, Комарницькі, Матківські, Зубрицькі, Долинські [3, арк.1-3], у с. Крушельниця відповідно Крушельницькі, Яворські, Голинські, Підгородецькі [4, арк.1-3 зв.].

У кількісному співвідношенні дрібна шляхта становила найбільшу частину всього шляхетського стану. На кінець XVIII ст. її нараховувалося близько 12 тис. сімей [15, с.83]. З іншого боку, малоземельна шляхта разом із селянством та духовенством складала соціальну структуру сільського населення Галичини в досліджуваний період. Найбільший відсоток становило селянство.

За своїм внутрішнім складом дрібна шляхта була неоднорідною. З-поміж неї виділялися вільні селяни та чиншова шляхта. Кількісно перші поступалися місцем чиншовій шляхті. Вони не знали панщинних та інших кріпосних повинностей, самі обробляли землю, хоч і соромилися свого мужицького становища. Чиншова шляхта становила більшу частину шляхетського прошарку. Вона не мала власної землі, тому користувалася дрібними панськими наділами або сиділа на садибах-загородах. Не відбуваючи панщини, "чиншовики" належали до складу підданого населення поміщицького маєтку, сплачували чинш* і виконували дрібні послуги для двору.

Звільнення від рекрутської служби було ще одним привілеєм для малоземельної шляхти. Дмитро Герлецький, господар із с. Мпанець,

* Чинш – податок натурою чи грошима на користь поміщика

так згадував про рекрутчину в 1899 р.: "...Другі, що повтікали ховалися, як хто міг... Шляхта не йшла, хто показував літимацію, того увільняли. Через того кождий шляхтич виходжував літимацію для себе і своїх потомків" [20, с.152].

До скасування панщини в Галичині сільське населення поділялося на категорії в основному за функціями, які воно виконувало стосовно панського двору. Після 1848 р. критеріями визначення стали майнові ознаки. Це відчутно вдарило по сільській шляхті. Вона зрівнялася у правовому статусі з іншими селянами, хоча за матеріальним становищем часто стояла на рівні сільських бідняків. У зв'язку з цим серед дрібної шляхти мали місце антиавстрійські настрої та симпатії до колишньої Речі Посполитої, яка толерувала шляхетську вищість. Це вміло використовували польські політики, обіцяючи з відновленням Польщі повернути колишні шляхетські права і привілеї. "У літах 1830, 1848 і 1863, оповідають наші люди, – писав І.Франко, – шляхта наша пильно прислухувалася до всіх звісток про польські повстання, живо сприяла їм, гурмами поступала в різні "гвардії народів" [29, с.182].

Складне матеріальне становище не дозволяло шляхтичам брати пряму участь у політичному житті краю. Податковий ценз до станового сейму (1775-1845 рр.) дорівнював щонайменше 75 золотих ринських* на рік. Виборча ординація галицького крайового сейму (1861-1918 рр.) постановляла, що право на голосування мали тільки 2/3 найбільш оподаткованих членів даної громади. Тим часом частина дрібної шляхти займала 1/3 серед найменш оподаткованих [36, с.117].

Невід'ємною складовою суспільно-політичного життя XIX ст. в Австрійській імперії (з 1867 р. – Австро-Угорщина) був процес національного відродження поневолених народів. У Галичині ними були українці та поляки. Розкриваючи участь представників шляхетської верстви в цьому процесі, не можна обминути увагою дискусійне питання про їхній національний характер, який проявлявся, зокрема, на мовному та релігійному рівнях. Про те, що дрібна шляхта говорила руською (українською) мовою, у свій час писали В.Лозінський [32, с.296], В.Пульнар-ович [34, с.133], І.Франко [29, с.180]. Однак не варто відкидати присутність полонізмів у мові деякої частини цієї шляхти. Метричні книги про народження греко-католицьких парафій Галичини в XIX ст. містять дані про віросповідання дрібної шляхти [2-6]. Хоча не можна заперечити факти окатоличення деяких представників цієї верстви, що відбувалося

---

*Ринський назва австрійського (австро-угорської) гульдена (флорена) у Галичині в період її перебування у складі Австрійської імперії (з 1867 р. Австро-Угорської).

найчастіше через змішані шлюби. Яскравим прикладом цього служать метричні записи про одруження с. Бережниця Шляхетська в 1860 р. З п'яти шлюбів троє було укладено між шляхтою. Серед них дві пари (Михайло Крушельницький та Юліанна Ясінська, Петро Крушельницький та Софія Бережницька) греко-католицького і одна “змішаного” (Петро Просяновський католицького і Катерина Бережницька греко-католицького) віросповідань [2, арк.39]. У 90-х рр. XIX ст. у с. Тернова Вишня і Тернова Нижня було “багато шляхти сурдутової латинського обряду” [24, с.263]. За даними шематизму Перемишльської єпархії на 1909 р., у селах Білина Велика, Верхнє Висоцьке, Городище, Комарники, Кульчиці, Сілець, Розсохи, Чайковичі місцева шляхта була патроном греко-католицьких парафіяльних церков [11, с.223, 61, 225, 65, 340, 234, 381, 179].

Про те, що частина представників шляхетського прошарку в Галичині ідентифікувала себе з русинами, свідчить назва заснованого у 1907 р. у Самборі “Говариства руської шляхти в Галичині” [8, арк.1]. Поява цього товариства підтвердила живучість ідей про колишнє шляхетство в пам'яті народу та засвідчила спробу сільської шляхти влитися у політичне життя краю. Під впливом народовців у шляхетських селах відкривалися філії товариства “Просвіта”. Відомо, що в 1909 р. читальні “Просвіта” були в Білині Великій, Городиці, Сільці, Кульчицях [11, с.223, 225, 234, 340]. У Корчині Шляхетному у 1907 р. із 73 дворів до “Просвіти” записалося 63 мешканці [17, с.36]. У деяких селах, де священики сповідували москвофільські ідеї, діяли читальні “Общества ім. М.Качковського”. Зокрема, у Верхньому Висоцькому в 1909 р. до читальні належали 77, у Чайковичах – 27 осіб [11, с.61, 179]. Проте так було далеко не всюди. Вчитель із Самбора М.Біленький в 1896 р. у листі до О.Барвінського писав: “Кандидат руський до Союзу з нашого Комітету в Самбірщині може мати повадження, бо много голосів припадає на села шляхотські, а на ті москвофіли тутейші жадного впливу не мають” [9, арк.23-24]. Разом із тим, все це не означає, що частина вихідців із дрібної шляхти не могла брати участь у польському суспільно-політичному русі XIX – початку XX ст.

Таким чином, незважаючи на перехід у нові суспільно-політичні реалії після поділу Польщі, в соціальній структурі населення Галичини продовжував зберігатися своєрідний прошарок дрібної шляхти, що і підтвердив процес легітимації. В період, коли шляхетські права та привілеї майже, а то й зовсім нічого не вирішували, представники цієї верстви зуміли зберегти свою окремішність. Пристосовавшись до нових умов часу, вони включаються в суспільно-політичне життя краю.

Глибшого, детальнішого дослідження потребують питання історії культури та побуту дрібної шляхти в Галичині, що донаможе краще зрозуміти формування етнічної ідентичності серед цієї верстви.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.165, оп.6а, спр.19-46.
2. Там само, ф.201, оп.4а, спр.59.
3. Там само, ф.201, оп.4а, спр.2588.
4. Там само, ф.201, оп.4а, спр.2786.
5. Там само, ф.201, оп.4а, спр.6326.
6. Державний архів Івано-Франківської області, ф.631, оп.1, спр.490.
7. Державний архів Львівської області, ф.1245, оп.2, спр.24.
8. Там само, ф.1245, оп.2, спр.45.
9. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф.11, спр.626, папка 59.
10. Чайковський А. Спогади. Лисги. Дослідження. – Львів, 2002. Т.2. – 450 с.
11. Шематизмъ всего клира Греко-Католического Епархіи соединенныхъ Перемыской, Самборской и Сяноцкой на рокъ воль рожд. Хр. 1909. – Перемышль, 1908. 540 с.
12. *Poczet szlachty Galicyjskiej i Bukowickiej*. – Lwów, 1857. – 335 s.
13. Антонович В. Содержание актовъ объ околичной шляхты // Об происхождении шляхетскихъ родовъ въ Юго-Западной Россіи. – К., 1867. С.1-62.
14. Бігун-Єзерська А. Незабутній Струтин Нижній // Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк Торонто Париж Сидней, 1990. – Т.3. С.331-334.
15. Герасименко М. Класи і соціальні групи в Галичині в кінці XVIII ст. // З історії західноукраїнських земель. – К., 1957. – Т.2. – С.78-107.
16. Головацький Я. О костюмах или народномъ убранстве русиновъ или русскихъ въ Галичине и северовосточной Венгрии. – Пг., 1868. – 62 с.
17. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX 30-і рр. XX ст.). – К., 1993. – 200 с.
18. Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст. – К., 1976. – 204 с.
19. Греков Б. Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII века. – М. – Л., 1946. – 359 с.
20. Зубрицький М. Причинки до історії рекрутчини в Галичині при кінці XVIII і до половини XIX століття // Записки НТШ. 1901. Т.42. Кн.4. С.1-18.
21. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіту. Матеріали до історії галицького села // Записки НТШ. – 1907. – Т.77. – С.114-170.
22. Кирчів Р. Дрібна шляхта Українського Прикарпаття // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. Львів, 1998. С.106-118.
23. Кобільник В. Походження карпатської і підкарпатської шляхти // Новий час. – 1936. Ч.105. 12 травня. – С.6.
24. Кузев И. Жите-буге, звичаї і обычаї горского паролу // Зоря. 1889. Ч.15-16. 13 серпня. – С.262-265.
25. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України. – Б.М., 1962. – 286 с.
26. Площанський М. Некоторые села Галицкой Руси // Литературный сборник Галицко-Русской Матицы. 1870. С.31-88.
27. Сварник І. Архіви і затвердження шляхетства (кінець XVIII початок XIX ст.) // Шоста наукова геральдична конференція. Львів, 1997. С.140-142.

28. Сковчиляс І. Читальні Просвіти в місті Дрогобичі та в селах та містах Дрогобиччини // Дрогобиччина земля Івана Франка: збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк, 1973. Т.1. С.229-444.
29. Франко І. Дещо про шляхту ходячкову // Збір. творів: У 50-ти т. Літературно-критичні праці (1876–1885). – К., 1980. Т.26. С.180-186.
30. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). К., 1993. 412 с.
31. Dąbkowski P. Szlachta zaściankowa w Korczyniе i Kruszelnicy nad Stryjem. Łwów, 1936. 122 s.
32. Łoziński W. Prawem i Lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Łwów, 1931. – 426 s.
33. Pulnarowicz W. Rycerstwo Polskie Podkarpacia. – Przemyśl, 1937. – 79 s.
34. Pulnarowicz W. U źródeł Sanu, Stryja i Dniestru (Historja powiatu tuczanskiego). – Turka, 1929. 144 s.
35. Sas P. Szlachta zagrodowa. – Б.М., Б.Р. 32 s.
36. Ślusarek K. Szlachta zagrodowa w Galicji 1772–1939. Stan i przeobrazenia warstwy pod zaborem austriackim i w okresie niepodległości // Galicja i jej dziedzictwo. – Т.2. Społeczeństwo i gospodarka. – Rzeszów, 1995. – S.111-124.
37. Zawadzki W. Obrazy Rusi Czerwońej. Poznań, 1869. – 81 s.

The article is devoted to the problem of the preservation and evolution among the Ukrainians of Galicia the original social stratum as petty nobility at the end of the XVIII-th at the beginning of the XX-th centuries. The analysis of the documents and literatures shows that at the period when the nobilities rights and privileges wasn't of importance, the high self-awareness of the individuality was preserved among the representatives of this stratum. In a certain extent this fact was reflected in the cultural mode of life. The activity of "Russian Nobility in Galicia society" in Sambir at the beginning of the XX-th century shows this.

Сторов В.В.

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ В ІСТОРИЧНИХ РОЗВІДКАХ М.І.КОСТОМАРОВА (ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ)

Поняття та категорії, котрими послуговується дослідник, зокрема історик, є не тільки інструментом у відтворенні авторських схем і теорій, вони є текстовим відображенням стану розвитку науки, відгомонам ідейних та філософських течій, що спонукають дослідника до наукового пошуку.

Проблема аналізу змісту понятійно-категоріального апарату праць М.Костомарова з історії України, а також з історії Польщі та Росії, вже висвітлювалась у розвідці П.Попова [32, с.9], де розглядався етнічний та соціальний зміст, що вкладався М.Костомаровим у поняття